

Український інтелектуальний роман 20-х років ХХ століття в оцінці Ю. Шевельова

Гноєва Н. І. Український інтелектуальний роман 20-х років ХХ століття в оцінці Ю. Шевельова. У статті розкривається рецепція Ю. Шевельовим неординарного явища літературного процесу 20-х років ХХ століття – українського інтелектуального роману, зокрема романів «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного та «Дівчинка з ведмедиком», «Доктор Серафікус» В. Домонтовича. Романистика В. Підмогильного, В. Домонтовича осмислюється видатним ученим у зв'язку з особливостями конкретно-історичної епохи, в контексті світової літератури. Предметом дослідження Ю. Шевельова є концепція особистості, колізія раціонального / ірраціонального, екзистенціальний дискурс, стильові домінанти романів В. Підмогильного, В. Домонтовича.

Ключові слова: інтелектуальний роман, екзистенціальний дискурс, колізія раціонального / ірраціонального, екзистенція, концепція особистості, інтертекстуальність.

Гноєва Н. И. Украинский интеллектуальный роман 20-х годов ХХ века в оценке Ю. Шевелева. В статье раскрывается рецепция Ю. Шевелевым неординарного явления литературного процесса 20-х годов ХХ века – украинского интеллектуального романа, в частности романов «Місто», «Невеличка драма» В. Пидмогильного и «Дівчинка з ведмедиком», «Доктор Серафікус» В. Домонтовича. Романистика В. Пидмогильного и В. Домонтовича рассматривается выдающимся ученым в связи с особенностями конкретно-исторической эпохи, в контексте мировой литературы. Предметом исследования Ю. Шевелева является концепция личности, коллизия рационального / иррационального, экзистенциальный дискурс, стилевые доминанты романов В. Пидмогильного и В. Домонтовича.

Ключевые слова: интеллектуальный роман, экзистенциальный дискурс, коллизия рационального / иррационального, экзистенция, концепция личности, интертекстуальность.

Gnoyeva N. I. The Ukrainian Intellectual Novel of the 1920s as Appraised by Y. Shevelov. The article presents Y. Shevelov's reception of the Ukrainian intellectual novel as an uncommon phenomenon in the literary process of the 1920s, particularly V. Pidmohyl'ny's novels *Misto* and *A Little Touch of Drama* and V. Domontovych's novels *Little Girl with a Bear* and *Doctor Seraficus*. The great scholar approaches the novels by V. Pidmohyl'ny and V. Domontovych in relation to the specifics of the concrete historical epoch, within the context of the world literature. The concept of personality, the collision between the rational and the irrational, the existential discourse, the stylistic dominants in novels by V. Pidmohyl'ny and V. Domontovych are the subject of Y. Shevelov's study.

Key words: intellectual novel, existential discourse, collision between the rational and the irrational, existential, concept of personality, intertextuality.

Юрій Шевельов – універсальна гуманітарна особистість, учений-славіст, мовознавець, літературознавець, критик, культуролог, «національна епоха у світовому вимірі» [3:73], за точним визначенням М. Жулинського. Остання бібліографія його праць налічує 872 назви. Він автор літературознавчих студій «Не для дітей», «Друга черга». «Третя сторожа», фундаментальних мовознавчих праць «Передісторія слов'янської мови. Історична фонологія загальнослов'янської мови», «Історична фонологія української мови».

Ю. Шевельов розкривав світу здобутки української культури, неповторний світ української літератури, її драматичний шлях розвитку, досліджував проблеми української літературної мови, соціолінгвістики, лінгвостилістики. Він був одним із засновників МУРу. Феномен Юрія Шевельова ще не осягнутий і потребує аналітичного дослідження.

У розмаїтому науковому доробку видатного українського вченого вагоме місце посідають літературознавчі праці, зокрема статті, присвячені проблемам розвитку української

літератури 20-х років XX століття, які Ю. Шевельов називав цілою епохою в розвитку української духовності, українського духовного світу, періодом «буйних сподівань і великих початків», «кипіння і перших стадій кристалізації» [11:449]. Він досить точно визначив суто художніх пошуків, місію літератури: «Література мала свіжим оком поглянути на все життя; струсити порох заявленої офіційної і фарисейської фрази, знайти реальну дійсність і реальні факти, це значить, – знайти за облудністю щоденних незначущих учинків, стандартних фраз, офіційної термінології єдине справжнє на землі – людину. Ніщо не виключалося цією програмою – політична актуальність, плекання літературної традиції, злободенність, – але йшлося про те, щоб крізь усе це без фальшивої скромності і без невдаваного страху продертися до людини, її душі і її тіла. Це був обов'язок літератури, і вона його розуміла» [12:81].

У зв'язку з акцентом на місії літератури у відображенні людини, її душі на особливу увагу заслуговує оцінка Ю. Шевельовим творчості В. Підмогильного, В. Домонтовича, природи українського інтелектуального роману як знакового явища в літературному процесі 20-х років XX століття – «Місто», «Невеличка драма», «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», – яке привертало і привертає увагу багатьох дослідників.

Романістика В. Підмогильного, В. Домонтовича осмислюється Ю. Шевельовим у зв'язку з особливостями певної конкретно-історичної епохи, в контексті світової літератури. Він вважає, що українськими інтелектуальними романами 20-х років «<...> українська література зустріла добу технізації з її політичним вступом – терором 30-х років» [10:441].

Романи «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного репрезентують автора як носія європейської літературної та філософської традиції. Специфіка розкриття письменником бінарних опозицій духовного / тілесного, раціонального / ірраціонального як релевантних у його романтиці виявляють інтерес митця до психоаналітичних, екзистенціальних проблем, до проблеми цілісності та суперечливості людини. В. Підмогильного цікавили динаміка внутрішнього життя особистості, важливі морально-філософські проблеми. Саме людина і перебуває в основі художньої структури його романів.

Аналізуючи роман «Місто», Ю. Шевельов точно визначив його головну спрямованість

і місце в літературному процесі: це «<...> роман про людину, про місто, про життя, про незгасність вогню, сповнений скептицизму переможця і оптимізму приреченого» [12:91], «Місто» було однією з вершин української прози і дороговказом для її дальшого розвитку» [12:86].

Він цілком справедливо звертає увагу на антинародницький пафос роману «Місто», який був характерний для багатьох письменників 20-х років XX століття, і вважає, що «...годі зрозуміти все літературне життя двадцятих років, якщо скреслити з нього боротьбу цих двох течій – урбаністичної й селюцької» [12:85]. Урбаністичність «Міста» – не лише в тематиці, а й у художніх принципах.

Увага В. Підмогильного до різногранних проявів людського життя, особливо його духовної сфери, є підставою для висновку Ю. Шевельова про зв'язок «Міста» зі школою Бальзака й Мопассана: «Читач діставав біографію, речеву й психічну, героїв, образи Києва в його околицях і центрі, садах і бульварах. Ресторанах, каварнях і культурних закладах, панораму міського життя, перекрій побуту різних соціальних прошарків – студентів, дрібних крамарів, інтелігенції, мистецької богеми» [9:434].

Аналізуючи художні пошуки В. Підмогильного, Ю. Шевельов звертає увагу на специфіку роману «Невеличка драма» як перед-екзистенціалістичного твору: «В ототожненні життя з драглистим білком є передчуття пізнішої екзистенціалістичної концепції людського тіла як купи слизу. Агностицизм твору дає передчути ідею закиненості людини на землю» [9:442].

Ця думка є важливою при дослідженні художньої специфіки не тільки цього твору, але й українського інтелектуального роману в цілому, для художнього світу якого характерний екзистенціальний дискурс, на що звертали увагу такі вчені, як Р. Горбик [1], С. Павличко [5], Л. Пізнюк [7], М. Тарнавський [8] та інші. Екзистенціональна філософічність українського інтелектуального роману 20-х років XX століття народжена західноєвропейською філософською думкою, національною культурною традицією, впливом української реальності пореволюційної доби (ігнорування особистісного начала, авторитаризм, абсурдність буття).

Внутрішнім ядром українського інтелектуального роману є духовне існування людини, яка шукає виходу з абсурдного середовища, колізії раціонального й ірраціонально-

го. Як і екзистенціалісти, українські прозаїки бачать людину самотньою, зосередженою на своєму внутрішньому «я». Нерідко особистість проходить через екстремальні ситуації, через ситуації вибору, в яких і реалізується її свобода.

Провідними мотивами українських інтелектуальних романів є мотиви самотності, відчуження, абсурдності буття, пошуку сенсу життя, вибору, свободи, смерті, самогубства, метафізичного бунту особистості тощо. Названі вище риси українського інтелектуального роману дають підставу віднести його до категорії екзистенціальних романів.

В. Підмогильному органічне властиве екзистенціальне мислення, яке виявляється і в романі «Місто», і в романі «Невеличка драма». В абсурдному середовищі (а саме такою була реальність 20-х років XX століття з її дегуманізацією) особа вдається до «втечі в себе», до заглиблення у внутрішній світ. Автор у романі «Місто» прослідковує складну адаптацію головного героя твору Степана Радченка в місті, «проводить» його через екзистенціальні стани тривоги, невпевності, нудьги, розпачу, зосереджує увагу на аналізі відчуження героя в місті. Подолання суперечливості «буття-у-собі» і «буття-у-світі» полягає у знайденні особистісної самототожності. Головним відкриттям Радченка стає відкриття людини, яке надає смислу його діяльності, сприяє самопізнанню і самоутвердженню. Творча праця стає його внутрішньою потребою, покликанням, способом подолання абсурду, адже творчість є виявом внутрішньої свободи особистості.

В осмисленні екзистенціальних проблем твору важливу функцію виконує образ Зоськи, яка гостро сприймає навколишній світ як абсурдний. На її думку, «люди не хочуть жити просто, а все щось вигадують, щось накручують, щось собі уявляють, а потім і мучаться» [6:182]. З іронією вона говорить про свою можливу роль у цьому театрі абсурду, де нівелюється особистісне начало. Не знайшовши взаємної любові, усвідомлюючи абсурдність життя, дівчина кінчає життя самогубством. На думку А. Камю, саме самогубство є «одна по-справжньому поважна філософська проблема» [4:72], адже разом зі смертю зникає і абсурд.

Людська екзистенція є об'єктом аналізу і в іншому романі В. Підмогильного – «Невеличка драма». Він прагне розкрити філософію кохання, конфлікт раціонального та ірраціонального. Важливу роль в осмисленні змістової парадигми твору відіграє філософу-

вання персонажів, які дискутують на різні теми, звертаючись до думок видатних мислителів свого часу: Платона, Бекона, Кіркєгора, Шопенгауера, Гегеля та інших.

Ю. Шевельов, відзначаючи камерність роману, назвав його твором про двох, разом із тим не зводячи його лише до історії кохання чи відмін кохання, а наголошуючи на його філософському характері.

В. Підмогильний розкриває природу жіночої екзистенції, жіночої суб'єктивності, акцентуючи увагу на модусі вибору свободи, яка є фундаментальною рисою людського буття. Життєва драма головної героїні твору Марти Висоцької, названа невеличкою, сприяє усвідомленню себе як особистості.

Екзистенціальна парадигма характерна і для романістики В. Домонтовича, яка була об'єктом дослідження Ю. Шевельова. Учений точно визначив місце В. Петрова (В. Домонтовича) в літературному процесі XX століття: «Петров був однією з найбільших, якщо не найбільшою інтелектуальною постаттю серед української еміграції, один із дуже небагатьох, хто міг би сказати своє слово в розвитку світової думки» [10:88]. Він підкреслював його шлях до філософії, шлях від філософської моралі до онтології.

Ю. Шевельов помітив зосередженість В. Домонтовича на одній із центральних проблем його романістики – проблемі ірраціональності людини, причому підкреслив, що письменник «не тільки стверджував ірраціональність людини й неможливість установити царство розуму. Він ішов далі. Він твердив, що носії ідеї панування розуму самі ірраціональні» [13:109]. Він відзначив суттєву рису концепції особистості в інтелектуальних романах «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» – відображення механізації людини в технічну добу. В. Домонтович розкрив особливості історичної епохи – 20-ті роки XX століття. Умови життя спрямовані на нівелювання особистості. Внаслідок механізації людина втрачає особистісне начало, перетворюється на «дрібну піщинку».

Так, головного героя роману «Доктор Серафікус» професора Комаху автор і зображує в умовах нівелюючої дійсності. Прізвище героя підкреслює його відчуження від світу, в якому людина лише приречена бути комахою. Він працював напружено, до виснаження, звикнувши до монотонного плину життя, до безкінечної повторюваності одних і тих же дій: «Для Комахи дні, тижні, роки зливаються в один одноманітний плін, що в ньому тижні, місяці, навіть роки линуць і зникають

непомітно» [2:22]. Головне в його житті – наукова діяльність. Своїй кабінетній замкненості герой надає філософського обґрунтування: «Ви знаєте, я нікуди не ходжу, бо як ото каже Сенека, побувавши серед людей, я повертаюсь додому менше людиною» [2:84]. Екзистенційна самотність пов'язана з особливостями внутрішньої комунікації персонажа. Серафікуса обтяжують стосунки з «Іншим». Автор розглядає конфліктність «буття-для-себе» та «буття-для-іншого». Для героя важливою є власна самоідентичність, власний внутрішній світ, хоча йому і не вдається уникнути стосунків з іншими – Ірцею, Тасею, Вер, Корвиним, через призму бачення яких розкривається світ Комахи і через стосунки з якими він глибше осягає свою замість. Автор переконливо показує, що екзистенційна самотність Серафікуса є наслідком неможливості гармонійно поєднати раціональне й ірраціональне, духовне й тілесне у власному житті.

Аналізуючи особливості художнього світу В. Домонтовича, Ю. Шевельов точно визначив провідні риси стилю письменника: іронічність, афористичність, схильність до парадоксів, багатство літературних асоціацій, алюзій, літературних ремінісценцій, пластич-

ність і точність описів, образів, важлива роль підтексту, майстерної гри. Учений підкреслив важливість для реципієнта відкрити другий план творів В. Домонтовича: «Повісті і оповідання Домонтовича можна читати просто як літературні твори. Але ще більшу приємність матиме той, хто зможе відкрити в них другий плян – плян алюзій і літературних ремінісценцій, складне плетиво яких робить з твору майже свого роду коляж» [13:122].

Ю. Шевельов звернув увагу на потребу інтертекстуального прочитання творів В. Домонтовича, що «важливо не тільки для того, щоб визначити коло його зацікавлень, а може ще куди більше для того, щоб побачити, чого він не приймав, що він відкидав» [13:123]. Він визначив один із перспективних напрямів дослідження творчості В. Домонтовича.

Статті Ю. Шевельова, присвячені інтелектуальним романам В. Підмогильного, В. Домонтовича, засвідчують синтетичний підхід до осмислення літературних явищ в єдності з філософією, психологією, з тенденціями епохи, виявляють глибину аналізу художнього світу митців, енциклопедичність знань, оригінальність суджень, розкутість думки, образність і мають неперехідну наукову цінність.

Література

1. Горбик Р. Змінання масок, або лист у вічність / Роман Горбик // Вітчизна. — 2001. — № 11—12. — С. 136—143.
2. Домонтович В. Доктор Серафікус / В. Домонтович // Доктор Серафікус. Без ґрунту : [романи] / В. Домонтович. — К. : Критика. 1999. — С. 17—166.
3. Жулинський М. Рівних йому не було / Микола Жулинський // Слово і час. — 2002. — № 5. — С. 73—74.
4. Камю А. Міф про Сізіфа / Альбер Камю // Вибр. тв. : в 3 т. / А Камю. — Х., 1997. — 3 т. — С. 72—162.
5. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі ХХ ст. / Соломія Павличко ; [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : Либідь, 1999. — 447 с.
6. Підмогильний В. П. Місто / Валер'ян Підмогильний. — Х. : Ранок, 2003. — 256 с.
7. Пізнюк Л. Проблеми відчуження та абсурду в «Місті» В. Підмогильного / Леся Пізнюк // Слово і час. — 2000. — № 5. — С. 62—66.
8. Тарнавський М. О. Між роздумом та ірраціональністю. Проза Валер'яна Підмогильного / Максим Тарнавський. — К. : Пульсари, 2004. — 232 с.
9. Шерех Ю. Білок і його забурення / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. / Юрій Шерех. — Х., 1998. — 1 т. — С. 81—91.
10. Шерех Ю. Віктор Петров, як я його бачив / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. / Юрій Шерех. — Х., 1998. — 3 т. — С. 88—97.
11. Шерех Ю. Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка) / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. / Юрій Шерех. — Х., 1998. — 1 т. — С. 443—477.
12. Шерех Ю. Людина і люди / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. / Юрій Шерех. — Х., 1998. — 1 т. — С. 81—91.
13. Шерех Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. / Юрій Шерех. — Х., 1998. — 3 т. — С. 98—134.